

*Алла Зиммельдінова, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки та методики початкового навчання
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка*

ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ 1 СТУПЕНЯ

У статті висвітлюється проблема оновленого змісту навчання рідної мови молодших школярів. Розглядаються нормативні документи, розкриваються мета, завдання, принципи вивчення рідної мови в початкових класах. Аналізуються мовна, мовленнєва, соціокультурна лінії освітньої галузі “Мови і література”, які реалізуються через діяльнісну, що передбачає комунікативно-практичний підхід до оновленого змісту навчання рідної мови. Добір методів навчання відбувається у взаємозв’язку зі змістом і з урахуванням вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку.

Постановка проблеми. Демократичні перетворення, що відбуваються в суспільстві на початку ХХІ ст., потребують конкретних змін у навчанні української мови в початкових класах. Наша молода держава вимагає активних і творчих людей, які мали б ґрунтовну теоретичну і практичну підготовку. Особливої ваги набуває формування в учнів вміння мислити, говорити, аналізувати мовні явища, виділяти в них суттєве, самому робити певні висновки, давати оцінки і висловлювати власні думки.

На сучасному етапі для діяльності учителів і учнів важливим є оновлення змісту навчання не сухою мовною теорією, а застосування мовленнєвого та практичного підходу до навчання рідної мови при будь-яких обставинах, наближених до життя молодшого школяра.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні науковці (М.С. Вашуленко, Л.О. Варзацька, О.Н. Хоршковська) розробляють нові підходи до змісту навчання рідної мови в початковій школі. М.С. Вашуленко зазначає, що “побудова нового мовно-мовленнєвого шкільного курсу, на відміну від того, коли мовленнєві відомості тільки принагідно вкраплювалися в мовну теорію, сприятиме активному, динамічному формуванню мовної особистості” [4, 12]. Ті види навчальної діяльності, які здійснюватимуться у руслі мовного, мовленнєвого, соціокультурного та діяльнісного аспектів курсу, забезпечуватимуть активізацію рідної мови у навчанні молодших школярів.

Видатний український педагог Василь Сухомлинський писав у середині ХХ століття, що “головною ознакою ХХ – ХХІ століття стане людиноцентризм”. “Світ вступає в століття людини” [7]. Він вважав, що обов’язок кожного вчителя полягає у тому, що він має “домогтися, щоб не

було жодного невиразного, нічим не зацікавленого учня, якого ніщо не хвилює і не захоплює, який з однаковою байдужістю вчить і математичні формули, і ліричні вірші” [7, 53].

Водночас О.Я. Савченко зазначає: “Не метоцентризм, а дитиноцентризм має панувати в сучасній початковій школі” [6, 4].

Закон України “Про загальну середню освіту” висвітлює мету навчання в початковій школі (ст. 4) та передбачає зміст освіти, який реалізується через Державний стандарт початкової загальної освіти, який “має оновлюватися 1 раз на десять років” [2, 5]. Сьогодні завданнями побудови нового змісту початкової освіти є: визначення базового навчального плану, розробка змісту і структури державних стандартів за предметами базового навчального плану, визначення системи оцінки якості початкової освіти.

У Законі України “Про освіту” (ст. 5) визначено актуальність розробки державних стандартів змісту і рівня навченості дітей, тобто Державний стандарт загальної початкової освіти передбачає зміст початкового навчання за освітніми галузями, який має бути багатокомпонентним і національним, бо це – об’єктивна передумова реалізації його розвивальних і виховних функцій [1, 3].

У Державному стандарті загальної початкової освіти зазначається, що вивчення рідної мови передбачає введення освітньої галузі “Мови і література”, у якій рідна мова виступає навчальною дисципліною в школах з українською мовою навчання [3, 12].

Мета статті. Розкрити процес оновлення змісту навчання рідної мови учнів початкових класів. Розглянути мету, завдання, принципи вивчення рідної мови в початкових класах, добір методів навчання у взаємозв’язку зі змістом.

ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ 1 СТУПЕНЯ

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України “Про загальну середню освіту” [1] у нових навчальних програмах з основ наук для початкових класів відображено комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення рідної мови [5, 7].

Провідним принципом вивчення рідної мови є комунікативна спрямованість навчання, що означає оволодіння дітьми рідною мовою як засобом спілкування. Для цього потрібно формувати в учнів уміння розв’язувати мовленнєві завдання. Це сприяє вихованню мовної особистості, якою має стати кожен учень, починаючи від початкової школи [3, 10].

Мовне явище – фонетичне, лексичне, морфологічне чи синтаксичне – має опрацьовуватися в практичній мовленнєвій діяльності молодшого школяра. Для цього необхідні мовні знання, які мотивують, регулюють і вдосконалюють мовленнєву діяльність учнів і сприяють створенню її результату, тобто тексту, або зв’язному висловлюванню.

У процесі розробки державного стандарту з української мови береться до уваги положення сучасної методики про те, що шкільний навчальний предмет не повинен бути скороченим і спрощеним віддзеркаленням мовознавчої науки, а невідмінно має враховувати провідну мету курсу та всієї можливості молодших школярів [3, 12 – 25].

Виходячи із зазначеного, зміст мовної освіти для початкових класів пропонується не з лінгвістичної науки, а з таких основних змістових ліній освітньої галузі “Мови і література” – мовної, мовленнєвої, соціокультурної, які пронизані діяльнісною. Кожна з цих ліній має відповідне змістове наповнення [3, 12 – 28].

Комунікативно-діяльнісний підхід до навчання української мови в початковій школі передбачає розв’язання цілого ряду методичних завдань, а саме: забезпечити відповідну мотивацію навчальної діяльності молодших школярів; адекватно до мети дібрати зміст мовної освіти; визначити способи подачі теоретичних відомостей з мови у шкільних підручниках, розробити систему вправ на засвоєння теоретичного змісту і на цій основі, вироблення практичних мовленнєвих умінь; дібрати комплекс контрольно-перевірних завдань для виявлення ефективності діяльнісного підходу до навчання мови в початковій школі.

Мовленнєва лінія представлена в новій програмі з рідної мови для учнів початкових класів розділом “Розвиток навичок мовленнєвої діяльності”, який включає чотири види мовленнєвої діяльності: “Слухання-розуміння усного мовлення”; “Говоріння”; “Читання” й “Письмо” [5, 10 – 17].

У розділі програми “Слухання-розуміння ус-

ного мовлення” передбачено сприймання на слух речень, тексту, обсяг яких перебільшує той, що пропонувався у 1 класі [5, 18].

Програма пропонує розділ “Говоріння”, у якому передбачено розвиток в учнів уміння регулювати дихання, силу голосу, темп мовлення; читати напам’ять віршові і прозові тексти; відтворення, розігрування діалогів із прослуханих, прочитаних казок, розповідей; складання короткого переказу про епізод, який відрізняє один із розіграних діалогів від іншого. Важливим при цьому виступає дотримання учнями правил мовленнєвого етикету, культури спілкування [5, 19].

Шкільна програма з рідної включає й розділ “Читання”, який має реалізовуватися на уроках мови. Це формування в учнів навичок читання цілими словами; розвиток навичок миттєвого впізнавання найуживаніших слів, що складаються з 2 – 3 букв, і коротких словосполучень. Формування уміння миттєво (не читаючи всього підряд) розпізнавати окремі характеристики речення [5, 19].

Насамкінець у програмі з рідної мови розглядається письмо як вид мовленнєвої діяльності. Воно включає складання, записування підписів під серією малюнків (назв малюнків), які можуть слугувати планом розповіді; побудову і записування речень, що передають зміст малюнка.

Таким чином, мовленнєва лінія шкільного курсу рідної мови представлена завданнями, спрямованими на формування в учнів умінь слухати та сприймати мовлення, навчитися говорити на певну тему, вибираючи мовні засоби, читати та писати слова, речення, тексти з мовними завданнями [3, 14].

Мовна змістова лінія – це шкільний курс мовної системи, якою, без сумніву, мають оволодіти учні. У ній подано основні мовознавчі поняття, вимоги до роботи над орфоепічними і граматичними нормами української літературної мови, правила орфографії та пунктуації.

Проте опанувати мовну систему – це не просто її знати, а передусім свідомо використовувати її як знаряддя для вдосконалення власного мовлення. Отже, опрацьовуючи теми зазначеного курсу, потрібно намагатися максимально сприяти мовленнєвому розвитку учнів. По-перше, необхідно організувати вивчення теоретичного матеріалу укрупненими, логічно завершеними частинами. Там, де цей матеріал об’ємний, його виділено окремими абзацами, з метою економії навчального часу; по-друге, варто системніше й цілеспрямованіше вивчати правописні теми курсу; по-третє, слід більше приділяти уваги питанням культури мовлення. Для цього правописні

ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ 1 СТУПЕНЯ

теми, а також питання культури мовлення в програмі теж подано окремими блоками [5, 12].

Водночас необхідно зауважити, що пропонувані зміни у структурі мовної змістової лінії мають рекомендаційний характер. Тому в перехідний період реформування мовної освіти неприпустимо вимагати від учителів обов'язкового перебудування змісту курсу. Цілком прийнятний також лінійно-концентричний виклад навчального матеріалу, як це зроблено в попередньому виданні шкільних програм і чинних підручників для 2 класу [3, 12 – 28].

Обсяг змісту навчального матеріалу, порівняно з попереднім виданням програм, лишився майже тим самим. Дещо розширено аспекти практичного вивчення тем, що стосуються мовленнєвої діяльності в усіх класах. У зв'язку зі зменшенням кількості навчальних годин у початкових класах посилюється мовленнєва спрямованість усіх розділів програми, що є новим, подаються основні ознаки мови й мовлення. Вивчення цих тем забезпечить глибше усвідомлення учнями смислової структури речення й тексту, а відтак полегшить конструювання цих одиниць мови і мовлення [3].

Для прикладу розглянемо новий зміст мовної лінії для учнів 2 класу. Цей розділ називається “Знання про мову. Мовні уміння”, який реалізується протягом навчального року. До нього входять такі підрозділи: “Звуки і букви”, “Текст”, “Речення”, “Значення слова (формування уявлення про частини мови)”, “Корінь слова. Спільнокореневі слова”, “Правопис” [5, 14 – 15].

Як бачимо, зміст цієї лінгвістичної лінії суттєво відрізняється від попередньої програми тим, що, по-перше, по-новому звучать назви розділів, по-друге, підрозділ “Звуки і букви” розглядається першим у системі мовних знань на противагу старій програмі, де цей розділ вивчався останнім у 2 класі. І головна відмінність старої і нової програм полягає у тому, що вводиться у другому класі зовсім інший розділ “Значення слова”, до якого входить і вивчення частин мови. Тому ми і зупинимося детальніше на їхній характеристиці.

У розділі програми “Звуки і букви” подається поширена характеристика голосних і приголосних звуків, їхнє співвідношення з буквами української абетки. Пропонується працювати над удосконаленням вимови слів з дзвінками та глухими приголосними, слів з апострофом перед я, ю, є, ї; уміння записувати слова з апострофом під диктовку та правильно їх читати (твердо вимовляючи приголосні звуки (б, п, в, м, ф, р) перед сполученнями (йа, йу, йе, йі), знайомство з наголосом та складом, поділом слів на склади.

Опрацювання розділу “Текст” з програми дає

можливість вивчити всі мовні одиниці (речення, словосполучення, слово, морфема, звуки мовлення) у структурі зв'язного висловлювання, з опорою на одержані учнями відомості про усне й писемне мовлення, набуті елементарні текстологічні знання [5, 29].

Розділ “Речення” включає розуміння змісту та інтонаційного оформлення речення; вивчення різних за метою висловлювання типів речень – розповідних, спонукальних та питальних; розширення речень за питаннями, об'єднання двох простих речень в одне складне (за зразком, без називання термінів) [5, 29 – 30].

Вивчення розділу “Значення слова” спрямовано на збагачення, уточнення й активізацію словникового запасу школярів, на вдумливе вживання слів у власному мовленні [5, 33].

У процесі вивчення рідної мови в 2 класі учні ознайомлюються на пропедевтичному рівні з частинами мови, одержуючи загальне уявлення (без термінів) на основі найістотніших ознак; слова, які означають назви предметів; слова, які називають ознаки предметів; слова, які називають дії предметів. У такий спосіб звертається увага школярів насамперед на лексичний бік слова, тобто на його значення, а потім – на граматичний, ставлячи до нього граматичні питання хто? що? який? яка? які? що робить? що роблять?

Слід зауважити, що хоча новою програмою і не передбачено ознайомлення другокласників з термінами “іменник”, “прикметник” і “дієслово”, все ж не можна суворо заперечувати їх уживання (за бажанням учителя) паралельно з розгорнутими визначеннями, що вжиті в підручнику “Рідна мова” за 2 клас.

Під час вивчення частин мови велике значення надається роботі над розкриттям семантичної (значеннєвої) сторони слова (без уживання термінів “синоніми”, “антоніми”, “багатозначні слова”). Учитель систематично звертає увагу учнів на ці лексичні явища, підкреслює, що за допомогою синонімів вдається уникати повторення в тексті того самого слова.

Опрацьовуючи матеріал про іменник, прикметник і дієслово, учням доведеться виконати значну кількість так званих словниково-логічних вправ: на добір видових і родових назв, на вилучення “зайвих” слів з ряду подібних за ознакою, на елементарне визначення предмета за його ознаками, на зіставлення і протиставлення предметів за спільними й відмінними ознаками, на сполучуваність слів тощо.

Розділ “Корінь слова. Спільнокореневі слова” пропонує ознайомлення учнів зі спорідненими словами, із спільною частиною споріднених слів

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com